

Savo Manojlović
Student doktorkih studija
Pravnog fakulteta u Beogradu

Primljeno 15.06.2009.

MEĐUNARODNO PRAVO I DOZVOLJENOST UPOTREBE ATOMSKOG ORUŽJA

Autor u radu analizira dozvoljenost upotrebe atomskog oružja sa stanovišta važećeg međunarodnog prava. Pored nekoliko primera prvih kršenja ratnih običaja i osude tih kršenja autor nas uvodi u problematiku ukazujući na aktuelnost pitanja koja razmatra. U drugom delu razmatra vrste i dejstva atomskog oružja kao i štetnost njegove upotrebe na čoveka. Zatim u narednom delu analizira dozvoljenost upotrebe sa stanovišta opstih pravnih načela priznatih od strane civilizovanih naroda i međunarodnih ugovora. U četvrom delu osvrće se na stavove u teoriji i podvrgava ih kritici. Na kraju sumira dotadašnje stavove i zaključke smatrajući da sem nekog veoma retkog izuzetka (više hipotetickog nego ostvarljivog u praksi) upotrebu atomskog oružja treba smatrati zabranjeno sa stanovišta vazećeg međunarodnog prava. Autor takodje smatra da bi de lege ferenda trebalo eksplicitno isključiti svaku upotrebu atomskog oružja.

Ključne reci: Atomsko oružje. –Oružje za masovno unistenje.

“Armis bella, non venenis geri debere.”

1. Uvod

Kada je 6. avgusta 1945. godine, u 8 časova i 15 min (po japanskom vremenu) bombarder B- 29 bacio prvu nuklearnu bombu na Hirošimu za čovečanstvo se otvorilo novo poglavlje u njegovoj istoriji. Pitanje atomskog oružja stavljeno je na dnevni red čovečanstva. Ono traži svoje političke i pravne (ali i ekonomske, medicinske, filozofske...) odgovore. Zbog svog značaja i uticaja koji se, po principu spojenih sudova, preliva na celo međunarodno pravo i odnose među državama, pitanje upotrebe atomskog oružja je *par excellence* tema međunarodnog javnog prava. Direktno odredbe koja zabranjuje isključivo upotrebu atomskog oružja nema, pa se odgovor na pitanje dozvoljenosti upotrebe atomskog oružja može do-

biti tumačenjem međunarodnih dokumenata i pravnih načela, koje indirektno daju odgovor.

Upotreba moralno zazornih sredstava borbe nije nova, složićemo se sa konstatacijom da su „u istoriji zapisana onda kada su i prvi ratovi počeli među plemenima i narodima“¹. Tako su Kinezi upotrebljavali dimne preparate („opore materije koje izazivaju muku i gađenje“). Atinjani su uz garnizon postavili zgarišta sa nakvašenim sumporom, dok je spartanski kralj pred zidinama gradova u pravcu vetra palio gomile šiblja i sumpora. Papugudas, beotski vojskovođa je „grkom vatrom“ (oblacima dima) isterao Atinjane iz Deliona (Delion) i zauzeo grad². Sirijac Kalinikos u prvom veku pre nove nove ere usavršio je „grčku vatru“ tako što je zapaljenu tečnost od petroleuma, smole i sumpora pomoću cevi prskao ili u njoj natopljene kućine bacao na neprijatelja. Tatari su u XIV veku u opsednute gradove ubacivali ljude zaražene kugom ili leševe zaraženih³. Jedan od osnivača nauke o međunarodnom pravu Hugo Grocijus navodi primere naroda (Etiopljani, Partesi i dr.) koji su koristili otrovne strele natopljene gujinom žuči⁴. Gentili navodi da su Afrikanci upotrebljavali u ratu otrovom natopljene strele, zatim da je Solon naredio trovanje vode neprijatelja, da su Barbari koristili otrov protiv Aleksandra, Persus protiv Rimljana, a da su Španci Francuzima, od kojih su bili opsednuti, otrovali bunare, podmetnuli zaražene žene i podmitili pekare da im u hleb stave gips⁵. U Burskom ratu, britanci su koristili kao artiljerijsku municiju eksplozive iz grupe melanita, koje su otrovno delovale na osobe u rejonu dejstva artiljerije⁶. Jedan od najvećih zločina u istoriji čovečanstva, po svo-

¹ Gavro Perazić, *Međunarodnopravna zabrana upotrebe u ratu sredstava za masovno uništavanje*, (doktorska disertacija), PRAVNI FAKULTET, Beograd, 1960. godine, str. 4

²Videti u: S.D. Stackelberg, *Le Peril chimique et la Croix violette*, Lausanne, 1929. godine, str. 13-14. Preuzeto iz: Gavro Perazić, *op. cit.* str. 5

³ Videti u: Gavro Perazić, *op. cit.* str. 5

⁴ Videti u: Hugues Groties, *Le Droil de la guerr et de la Paix*, trad. J. Barbeyrac A. basle M., 1956. godine, str. 3-16. Preuzeto iz: Gavro Perazić, *op. cit.* str. 5

⁵ Videti u: A. Gentili, *De jure Belli Libri*, Oxfodr, 1933. godina, trad. Rolfe, str. 155-161. Preuzeto iz: Gavro Perazić, *op. cit.* str. 5

⁶ Videti u: Korovine, *La guerre chimique et le droit international- revue generale de droit international Public T. III*, 1929. godine, str. 648. Preuzeto iz: Gavro Perazić, *op. cit.* str. 6

jim posledicama, strašniji i od holokausta, primer skoro potpunog istrebljenja domorodačkog stanovništva, zločin „genocida“⁷ prema indijanskim plemenima u severnoj Americi, između ostalog je vršen tako što su se Indijancima poklanjala ćebad sa virusima boginja.

Istorija, međutim, obiluje i primerima osude korišćenja pomenutih sredstava u sukobima. Mnogi su smatrali da gore nabrojana sredstva i načini borbe ne mogu biti opravdana ciljem, pa su ih izjednačavali sa zločinima „drumskih razbojnika i trovača“ (Livi), smatrajući takvo sredstvo „protivno Bogu i našim starima“ (Silius). Ulpijan je smatrao rat „natjecanjem snaga a ne otrova“, a onaj ko se služi njime „nema poverenje u snagu“, dodao je Gentili. Biskup Salizberi je smatrao da se treba rešiti Barbara, koji su kako smo već naveli koristili otrov, ali čak i njih ne „na štetu časti i vere“. Vatelo je vladara koji bi dopustio korišćenje sličnih sredstava smatrao neprijateljem ljudske vrste i pozvao sve nacije u ujedinjenje protiv takvog vladara⁸. Hugo Grocijus je smatrao da je zabrana korišćenja otrova, već dugo vreme usvojena bar kod civilizovanih naroda. Osudu i pravno sankcionisanje nehumanih sredstava i načina borbe možemo naći i u pravni dokumentima: Manu zakonik stare Indije, zakoni starih Grka i Rimljana....⁹

Ovi kratki i sumarni osvrti, kroz istoriju upotrebe i osude nečovečnih sredstava i načina borbe, navode nas na zaključak da je oduvek („kad su i prvi ratovi počeli među plemenima i narodima“) bilo (a jeste i biće) primera upotrebe nečovečnih sredstava i načina ratova, ali i njihove osude i pokušaja pravne zabrane. Razlika, u odnosu na danas, je u samo jednoj (svakako ne zanemarljivoj) činjenici, da su zbog visokotehnološkog razvoja posledice upotrebe današnjih oružja za masovno uništenje po svome obimu mnogo zastrašujuća, i to ne samo za one protiv kojih se koristi već za celokupno čovečanstvo. Svaki tehnološki napredak pratilo je i novo oružje uvek smrtonosnije od prethodnog. Današnju situaciju u svetu potpunom oružja, činjenice da jednim pritiskom na dugme mogu biti lišeni stotine hiljada, desetine miliona života možemo upravo nazvati dankom koje čovečanstvo plaća geometrijsko progresivnom razvoju tehnologije i nauke.

⁷ Znake navoda smo stavili, jer o genocidu kao krivičnom delu možemo govoriti tek donošenjem Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida od 1948 godine.

⁸ Videti u: Gavro Perazić, *op. cit.* str. 6-8

⁹ Videti u: Gavro Perazić, *op.cit.* str. 9

2. Pojam i vrste atomskog oružja

Atomsko oružje spada u vrstu oružja za masovno uništenje, a to su oružja „čiju je primenu nemoguće kontrolisati, čije je dejstvo nemoguće ograničiti, ni vremenski, ni prostorno, tako da dovodi do masovnog uništenja svih živih bića i nesrazmernog razaranja u odnosu na cilj koji se želi postići“¹⁰. Pod atomskim oružjem, podrazumeva se svako oružje čije se dejstvo zasniva na korišćenju energije atomskog jezgra – nukleusa¹¹, uz ispunjavanje gore navedenih uslova za masovno uništenje.¹²

Među autorima koji se bave problematikom međunarodnog regulisanja atomskog oružja, ne postoji konzistentnost u vezi terminologije i podele atomskog oružja¹³. Mi ćemo kao objedinjavajući naziv koristiti termin atomsko oružje, s obzirom da sva oružja ove vrste koriste energiju atoma, a kao podvrste atomskog oružja imamo nuklearno, termonuklearno i neutronske.¹⁴ Nuklearno oružje, naziva se i oružjem prve generacije (korišćeno pri bombardovanju Hirošime i Nagasakija) zasnovano je na procesu fisije¹⁵. Termonuklearno ili hidrogensko oružje se zasniva na procesu fuzije¹⁶.

¹⁰ Smilja Avramov i Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, 12 izdanje, Pravni fakultet i Službeni glasnik, Beograd, 2006. godine, str. 632.

¹¹ Miodrag Starčević, *Nuklearno oružje i međunarodno pravo*, (magistarski rad), Beograd, 1987. godine, str.4.

¹² Kao što ćemo kasnije videti postoji mogućnost (koja se u praksi neće dešavati) da se oružjem male snage, koje koristi atomsko jezgro ne ispune uslovi za oružje za masovno uništenje.

¹³ Videti u: Miodrag Starčević, *op.cit.*, str. 4-8. Nebojša Raičević, *Pravila o sredstvima ratovanja u savremenom međunarodnom humanitarnom pravu*, (magistarska teza), Niš, 2000. godine, str. 138-146. Gavro Perazić, *op.cit.*, str. 21.

¹⁴ Istu podelu prihvata i koristi prof. Smilja Avramov. Videti u: Smilja Avramov, *op.cit.*, str. 643

¹⁵ Fisija je nuklearna reakcija u kojoj dolazi do cepanja jezgra atoma teških hemijskih elemenata na dva ređe tri nova jezgra pri čemu se emituju 2-3 neutrona i α -zranci (nuklearna fisija). Da bi se ostvarila fisija atomskog jezgra neophodno je utrošiti neku minimalnu energiju nazvanu energija aktivacije (prag nuklearne fisije). Buran proces nuklearne fisije naziva se lančana reakcija. Kao eksploziv nuklearne bombe koriste se izotopi urana, torijuma, plutonijuma, kritična masa je 20kg. Videti u: Dragiša M. Ivanović i Vlastimir M. Vučić, *Fizika* 3, sedmo izdanje, Naučna knjiga, Beograd 1967 godina, str. 240

¹⁶ Izrađeno je na bazi korišćenja nekontrolisanih termonuklearnih procesa (fuzija). Fuzija je proces spajanja atomskih jezgra lakših elemenata. Videti u: *Ibid.* str. 244

Jedna od osnovnih karakteristika atomskog oružja jeste da se njegovom upotrebom ostvaruju tri vrste dejstva: udarno, toplotno (ova dva dejstva se javljaju i kod drugih eksplozija, doduše znatno slabije) i radioaktivno.

Neki teoretičari, kako primećuje i Miodrag Starčević, zbog činjenice da neutronske oružje izaziva znatno manja razaranja materijalnih sredstava nazivju ga i „humanim“ oružjem. Zanimajući pri tom činjenicu da je „indukovano zračenje kod eksplozije neutronske borbe oko deset puta jače od indukovnog zračenja atomske i termionuklearne bombe iste snage. Pored slaganja sa pitanjem koje pomenuti autor postavlja: „Da li je uopšte moguće nazvati humanim sredstvo namenjeno isključivo ubijanju ljudi?“¹⁷, moramo istaći i da se paradoksalnost nazivanja ovog oružja humanitarnim ogleda upravo u tome što razaranja materijalnih sredstava, ograničeno naravno na vojni cilj jeste jedini argument koji se može istaći u prilog dozvoljenosti upotrebe nuklearnog oružja. A da je upravo zračenje, koje izaziva tako teške posledice, upravo razlog da se svako nuklearno oružje (a tim pre oružje čije je „indukovano zračenje oko deset puta jače od indukovnog zračenja“ drugih nuklearnih oružja) okarakterise kao antipod svake humanosti. Imenovanje ovog oružja humanim smatramo apsolutno neprikladnim.

Radiološko oružje takođe dejstvuje koristeći energiju atoma, njegova osnovna razlika je da, za razliku od nabrojana tri oružja, nema udarno i toplotno, ali ima radiološko dejstvo koje je upravo i karakterično za atomska oružja. Zato se i u literaturi navodi kao podvrsta atomskog oružja ili se navodi da atomska oružja prve, druge i treće generacije jesu nuklearna oružja u užem smislu, dok bi u širem smislu pored njih nuklearno oružje bilo i radiološko oružje. „Dostavljanje radioaktivnih materija do cilja može se izvršiti pomoću bojavih raketa, artiljerijskih granata, avionskih bombi, torpeda, mina i dr.“¹⁸

Definsanje radiološkog oružja kao termina koji označava „primenu radioaktivnih materija u vojne svrhe a u cilju zaraze ljudi, objekata i okoline“¹⁹ možemo oceniti kao kontradiktornu, jer jer zaražavanje ljudi, objekata i okoline nikada ne mogu biti podvođeni, a još manje pravdani vojnom svrhom. Njegovo upotrebom se s toga ne želi postići „jedini zakoniti cilj koji države moraju se-

¹⁷ Miodrag Starčević, *op.cit.*, str. 7

¹⁸ „Radioaktivni otpad se u velikim količinama dobija kao otpadak pri cepanju urana i plutonija u nuklearnim reaktorima, a takođe i pri dobijanju reaktivnih neutrona iz hemijskih elemenata, na primer fosfora, kobalta“ Nebojša Raičević, , *op.cit.*, str. 140.

¹⁹ Т. Чув, *Радиологијеское оружие*, Военные знания, 1979. године, No. 12, стр. 19. Preuzeto iz: Nebojša Raičević, *op.cit.*, str. 140

bi postaviti“ a to je „slabljenje vojne moći neprijatelja“ (Petrogradska deklaracija od 1868), već samo izazivanje „dugotrajno i velikih razmera oštećenja prirodne sredine, što bi bilo očigledno nesrazmerno u odnosu na očekivani, konkretan i neposredni vojni učinak“, čime bi došlo do ostvarivanja krivičnog dela ratnog zločina (Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda, član 8. b) iv)).

Zaštita od radiološkog dejstva, za razliku od udarnog i toplotnog je nemoguća. Ovo dejstvo se deli na početnu i naknadnu radijaciju²⁰. Naknadna radijacija zagađuje zemlju, vodu, biljni svet i okolinu, tako da dovodi „unošenjem hrane i vode do kontinuiranog izlaganja ljudskog organizma radijaciji“²¹. Radioaktivno zračenje dovodi do negativnih promena u ćelijama živog organizma. Te promene u ćelijama često mogu imati i fatalne posledice – sa smrtnim ishodom. Izaziva maligna oboljenja, naročito leukemiju i karcinom štitne žlezde, Negativno deluje na nervni sistem, pogotovo mozak usled čega osoba gubi orijentaciju, ne može da izvrši proste promišljene radnje, ima grčenja i gubitak svesti. Radioaktivna ozračenost i u malim dozama dovodi do oštećenja fetusa i steriliteta. Najpodložnije negativnom dejstvu radioaktivnog zračenja jeste dezoksiribonukleinska kiselina (DNK). DNK je značajna jer nosi genetske podatke koje određuju osobine živih bića, posledice kod potomstva su mentalna zaostalost i fizička nesposobnost. Zato upotrebu atomskog oružja koje bi izazvalo ovakve posledice možemo okarakterisati i kao zločin prema budućim generacijama.

3. Pravila međunarodno prava i upotreba atomskog oružja

„Inter arma silent leges.“
(Ciceron, Pro Milone 4, 10)

3.1 Opšta pravna načela i upotreba atomskog oružja

U unutrašnjem pravu pojedinac je ograničen unutrašnjim propisima koji nastaju „voljom“ države, reč je dakle o vertikalnom ustrojstvu između pojedinca nad kojim će se primenjivati pravo i donosioca pravnog

²⁰ Detaljnije u: Miodrag Starčević, *op.cit.*, str. 21-22

²¹ Miodrag Starčević, *ibid*, str. 22

pravila. U međunarodnom pravu pravno ograničenje države se uglavnom vrši „voljom“ same države, koja svesna da pravna ograničenja nose i ograničenje sopstvene (samo)volje, proporcionalno svojoj moći, odbijaju da učestvuju u izgradnji međunarodnog prava. Tako „izrešetano“ pravnim prazninama, međunarodno pravo mora biti popunjavano opštim pravnim načelima. Upravo zato „u odsustvu pravila ugovorne prirode, državama nisu ostavljene odrešene ruke da mogu da rade šta hoće i one i dalje u znatnoj meri moraju pribegavati poznatim izvorima međunarodnog prava: običajnom pravu i opštim pravnim načelima priznatim od civilizovanih nacija“²².

Opšta pravna načela su kako kaže prof. Avramov, „izvedeni pojmovi, gde volja država samo posrednim putem dolazi do izražaja. To su apstraktne norme, izvedene iz niza pravila koja se primenjuju u unutrašnjim porecima država, koje ulaze u sastav međunarodne zajednice. Sama činjenica da su u pitanju norme, priznate u unutrašnjim porecima što je uostalom posebno naglašeno u članu 38 tačka c) Statuta (Statuta Međunarodnog suda pravde, prim. autora) daje tim pravilima karakter pozitivnog prava.“²³ Reč je o normama koje priznaju svi civilizovani narodi i one su tačka saglasnosti između država oko kojih nema razloga za sporenje.

Znalajna načela, kod pitanja dozvoljenosti upotrebe atomskog oružja, u literaturi se nazivaju i načelima međunarodnog humanitarnog prava. Tri su načela koja se u literaturi razmatraju u vezi pitanja upotrebe nuklearnog oružja: načelo razlikovanja boraca i neboraca, načelo zabrane nanošenja suvišnih patnji i načelo srazmernosti između nanetih gubitaka i postignute vojne koristi.

Načelo zabrane nanošenja suvišnih patnji je načelo koje je, kako kaže Miodrag Starčević, „kompromis između načela humanosti i načela vojne potrebe“²⁴. Neosporno je da svaki rat prati i patnja ljudi, *ratio* ovog načela krije se upravo u pravnom standardu „suvišnih patnji“, tj. u njihovom sprečavanju, jer se i u ratu mora voditi računa da se nanošenje patnji svede na što je moguće manju meru. Kod dodirne tačke

²² Miloš Radojković, *Rat i međunarodno pravo*, Beograd, 1947. godine, str. 35.

²³ Smilja Avramov, *op. cit.*, str. 64.

²⁴ Miodrag Starčević, *op. cit.*, str. 86

ovog načela sa pitanjem dozvoljenosti upotrebe međunarodnog prava ključno pitanje je: da li se upotrebom atomskog oružja nanosi suvišna patnja? Kao i svaki pravni standard i ovaj je sklon različitom tumačenju. Time se polazi od različitog shvatanja ovog načela, pa se krećući od različitih pretpostavki stiže do različitog zaključka. Tako Nebojša Raičević, polazi od pretpostavke da se načelo nanošenja suvišnih patnji odnosi na borce, jer smo, kako on kaže, „već videli da se neborcima ne mogu nanositi nikakve povrede“, pa nalazeći da udarno dejstvo nuklearnog oružja „ni po čemu, osim po kvantitetu, ne razlikuje od udarnog dejstva klasičnog eksploziva“, zatim nalazeći kvantitativnu razliku i kod toplotnog udara ovaj put u odnosu na hemijska zapaljiva borbena sredstva, i na kraju stavljajući znak jednakosti između patnji od radiološkog sa patnjama slična dejstvu hemijskog pomenuti autor zaključuje da „se nuklearno oružje ne može sa sigurnošću podvesti pod oružja koja izazivaju suvišne patnje“²⁵. Drugi autori polazeći od druge premise, stižu do suprotnog zaključka. Miodrag Starčević smatra da je „nemoguće upotrebiti nuklearno oružje na način koji bi omogućio poštovanje načela zabrane nanošenja suvišnih patnji“, nemoguće je, smatra Starčević, „ograničiti na tačno određen cilj. (...) obim razaranja koji nanosi nuklearna eksplozija znatno bi premašio slabljenje vojne moći neprijatelja“²⁶. Gavro Perazić, na čije stavove se pomenuti autor i oslanja, takođe smatra da je nužna „određena mera proporcionalnosti između nanesenih patnji i vojne koristi“ (i ako se ovde pre govori o načelu srazmernosti između nanetih gubitaka i postignute vojne koristi). Starčević svoju tvrdnju argumentuje argumentom koja bi se pre odnosio na načelo razlikovanja boraca i neboraca: „Jedna od najvažnijih sa pravnog stanovišta, osobina nuklearnog oružja, zbog koje smatra `slepim` ili `nediskriminisanim` oružjem, se ogleda u tome da je nemoguće njegovo dejstvo ograničiti na tačno određeni cilj“. A i kod konstatacije Starčevića: „Kako se nego kao suvišne mogu gledati patnje kojima bi bilo izloženo stanovništvo i objekti koji ne predstavljaju vojnu silu“²⁷, se takođe vidi razlika u polaznim pretpostavka, tj. u shvatanju na koga se odnosi po-

²⁵ Nebojša Raičević, *op. cit.*, str. 156-157

²⁶ Miodrag Starčević, *op. cit.*, str. 87.

²⁷ Miodrag Starčević, *op. cit.*, str. 87.

jam „suvišnih patnji“. Ne ulazeći u razmatranje koje je shvatanje opravdanije, možemo konstatovati da Raičević polazi od veoma usko shvaćenog pojma „suvišnih patnji“, koji se odnosi kako smo već istakli samo na borbe, dok Perazić i Starčević od širokog shvatanja, koji obuhvata i stanovništvo. Primećuje se i da se drugopomenuti autori (Perazić i Starčević) razmatrajući dozvoljenost upotrebe atomskog oružja u okviru načela zabrane nanošenja suvišnih patnji „poslužuju“ sa druga dva načela. Upravo zbog činjenice da je očigledno reč o dva različita ugla posmatranja, ubacićemo i druga dva načela i razmatranjem sinteze ova tri načela izvući zaključak. Time ćemo i pokušati da odgovorimo na ključno pitanje: da li iz načela proizilazi da je upotreba atomskog oružja dozvoljena ili ne?

Cilj **načela razlikovanja boraca i neboraca** jasan, i nesporan: zaštita civilnog stanovništva od strahota rata. **Načelo srazmernosti između nanetih gubitaka i vojne koristi**, takođe, poseduje svoj humanizacijski kapacitet. Humano je ne dozvoliti da se rat pretvori u bezumno krvoproliće. Razaranja i nanošenje gubitka neprijatelju može se upravo pravdati samo srazmernom vojnom korišću. Očigledno je, s toga, da bi skoro svaka upotreba atomskog oružja bilo kršenje ovih načela. Masovna upotreba bi možemo sa stoprocentnom sigurnošću bila kršenje opštih načela međunarodnog javnog prava. Trovanje prirode, ljudi, smrt, obolevanje... samo su neke od posledica koje bi upotreba atomskog oružja izazvala. Činjenica je da upotrebom ovog „slepog“ oružja sigurno ne bi moglo doći do razlikovanja boraca i neboraca.

Konstataciju Nebojše Raičevića, da ako bi se upotrebilo atomsko oružje „male snage ispod 1 KT koje je precizno usmereno ka nekom vojnom objektu u čijoj blizini nema civila niti civilnih objekata i ako u tom objektu nema vojnika već samo vojnih tehničkih postrojenja“, ne bi smo mogli govoriti o povredi ova dva načela, i da se ne može „govoriti o apsolutnoj zabrani nuklearnog oružja usled njegove nesaglasnosti“²⁸ sa ova dva načela, ne moramo smatrati toliko suprotnim sa zaključkom prva dva autora. Mogli bi smo zaključiti da je zaključak Perazića i Starčevića pravilo, a Raičevića izuzetak. Dodali bi smo i da je Raičevićev primer teorijska konstrukcija koja se u praksi neće dešavati, jer radi po-

²⁸ Videti u : Nikola Raičević, *op. cit.*, str. 155-158.

stizanja takvog cilja sigurno se ne bi koristilo atomsko oružje. Čak bi i prihvatajući ovaj (teorijski) izuzetak morali zaključiti da bi upotreba atomskog oružja, u ostalih 99,99 posto slučajeva bila kršenje osnovnih načela međunarodnog javnog prava, a poštovanje ovog stava put u, od štetnih posledica upotrebe atomskog oružja, bezbednu budućnost.²⁹

3.2. Ugovorna pravila i upotreba atomskog oružja

Još mnogo će vode proteći Labom i Sitnicom, kako bi naši stari to rekli, dok i u međunarodnom pravu ne počne važiti maksima Valtazara Bogišića: „Razgovor je razgovor, a ugovor stranama zakon“. Kršenja ugovora, proizvoljna tumačenja i samoodređivanje dokle neko pravilo važi još dugo će biti kamen oko vrata razvoju međunarodnog javnog prava.

Brojni su ugovori koji sadrže relevantne odredbe za temu našega rada. **Petrogradska deklaracija o zabrani upotrebe određenih projektila u ratu od 1868. godine** je možemo reći kodifikacija načela humanitarnog prava, koja smo već analizirali (videti 3.1.). To se jasno vidi iz u literaturi najcitiranijeg dela deklaracije, a i dela koji se i odnosi na temu ovog rada, gde je istaknuto: „Da jedini zakoniti cilj koji države sebi moraju postaviti jeste slabljenje vojne sile neprijatelja; (...) da bi taj cilj bio premašen upotrebom oružja koja bi nepotrebno uvećela patnju ljudi onesposobljenih za borbu, ili bi učinila njihovu smrt neizbežnom; i da bi upotreba sličnih oružja bila tada protivna zakonima čovečansti.“ Zato zaključci koje smo izneli u vezi načela humanitarnog prava, *mutatis mutandis* važe i za ovu deklaraciju.

Haški pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu takođe ima nekoliko, za našu temu, značajnih odredbi. Tako, u članu 22. stoji da „zaraćene strane nemaju neograničeno pravo izbora sredstava borbe protiv

²⁹ Iz svega rečenog proizilazi da je bombardovanje Hirošime i Nagasakija nuklearnom bombom bilo kršenje osnovnih načela međunarodnog prava. Obrazloženje američkog predsednika Trumana da je ovim činom skraćen rat i pošteđeni životi „hiljada i hiljada mladih Amerikanaca“ ne samo što ne opravdava zločin već krije u sebi i rasističku notu. Vrede li to životi „hiljada i hiljada“ Amerikanaca više od života 106 000 poginulih stanovnika Hirošime i Nagasakija, većinom civila, 110 000 povređenih i još ko zna koliko obolelih generacija? Pokušaji od strane nekih teoretičara da iz toga što ovaj zločin nije doživeo svoju izričitu osudu proizilazi da je upotreba nuklearnog oružja dozvoljena, jeste pokušaj konstrukcije opasnog predsedana koji bi bio protivan odavno ustaljenim i u mnogim dokumentima potvrđenim pravilima ratovanja.

neprijatelja“, u članu 23. stav a. zabranjuje se upotreba otrova i otrovnih oružja, a u stavu e. istog člana i ratnih sredstava koje mogu prouzrokovati suvišne patnje. **Ženevski protokol od 1925. godine** zabranjuje upotrebu otrova. Mnogi pisci analogijom, s obzirom da je radioaktivno dejstvo u najmanju ruku slično dejstvu otrova, zaključuju da je samim tim zaabranjena i upotreba atomskog oružja. **Ženevske konvencije od 1949. godine i Dopunski protokoli od 1977. godine** su dokumenti, koji su takođe značajni u traženju odgovora na pitanje dozvoljenosti atomskog oružja. Najznačajnije pitanje kod ovih konvencija i dopunskih protokola je: Da li bi upotrebom atomskog oružja došlo do povrede dobara koja se ovom konvencijom štite? Da li bi upotrebom pomenutog oružja došlo do povreda prava lica, koja se štite pomenutim dokumentima? Odgovor bi u većini slučajeva, bez sumnje, bio potvrđan. Član 35. stav 3. Protokola I glasi: „Zabranjeno je primenjivati metode ili sredstva ratovanja koja su namenjena ili od kojih se može očekivati da će prouzrokovati opsežna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja prirodne okoline.“ A i član 1. **Konvencije o zabrani vojne ili bilo koje druge neprijateljske upotrebe tehnika koje menjaju životnu sredinu od 1976. godine** sadrži sličnu odredbu, tj. zabranu „angažovanja u vojnoj ili bilo kojoj drugoj upotrebi tehnika koje menjaju životnu sredinu“, koje imaju široke, dugotrajne ili teške efekte kao sredstva uništenja, oštećenja ili povreda bilo koje druge države članice“.

Iz razmatranih odredbi, od značaja za našu temu, iz svih ovih dokumenata jasno proizilazi da bi bez ustezanja tvrdnju o neograničenoj dozvoljenosti upotrebe atomskog oružja mogli oceniti kao pravnu nebulozu. U skoro svim slučajevima došlo bi do ugrožavanja prava lica zaštićenih Ženevskim konvencijama i Dopunskim protokolima. A više ne go jasno je da bi upotrebom atomskog oružja došlo do „opsežnih, dugotrajnih i ozbiljnih oštećenja prirodne okoline“, tj. „menjanja životne sredine“, koja imaju široke, dugotrajne ili teške efekte“. N. Raičević i ovde koristi svoju, kako sam kaže teorijsku pretpostavku o vojnom objektu koji je „napadnut nuklearnim oružjem male snage (ispod 1 KT)“ koje se nalazi u „nenaseljenom području u kome istovremeno nema drugih živih bića“³⁰. Ovde bi smo pored ponavljanja o izuzetku ovog problema mogli osvrnuti i na terminološku problematiku, čijim objašnjenjem se otkriva i

³⁰ Videti u: Nebojša Raičević, *op. cit.*, str. 160-162.

suština tumačenja. Već smo naveli da atomsko oružje spada u vrstu oružja za masovno uništenje, što znači da se ne može ni prostorno ni vremenski kontrolisati i da dovodi do masovnog uništenja svih živih bića uz nesrazmerno razaranje u odnosu na željeni cilj. Problem atomskog oružja se i javlja zbog njegovog „masovno uništavajućeg“ karaktera, i osnovni razlog zabrana koje postoje je upravo u njemu. Raičević tu osobinu odstranjuje (oružje male snage, nema civila, a i ni vojnika, već samo tehničkih postrojenja), pa se upravo zato njegov primer i provlači kroz pravnu regulativu. To oružje ispunjava uslov da svoje dejstvo zasniva na korišćenju atomskog oružja, ali međutim ne spada u oružja za masovna uništenja.

4. Teorija i upotreba atomskog oružja

“Iurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.”

Teoretičare po svojim stavovima možemo podeliti u tri grupe: oni koji upotrebu atomskog oružja smatraju dozvoljenom, dozvoljenom pod određenim uslovima i koji je smatraju nedozvoljenom. Teoretičari koji smatraju da je upotreba atomskog oružja dozvoljena, polaze od teorijskopravnog stava čuvenog nemačkog pravnog i političkog mislioca Hansa Kelzena, da „što pravno nije zabranjeno, to je pravno dozvoljeno“³¹. U priručniku kopnenih snaga SAD zauzima se stav da se „upotreba eksplozivnog `atomskog oružja`, bilo od vazdušnih, pomorskih ili kopnenih snaga, *ne može smatrati suprotnom međunarodnom pravu* (kurzivom S.M.)“³² dok se ne donese posebna zabranjujuća norma.

Drugu grupu, koju čine zastupnici stava da je upotreba uz ispunjenje određenih uslova dozvoljena, možemo podeliti na dve podgrupe: 1) one autore koji smatraju dozvoljenu upotrebu kao sredstvo represalija³³ (a isto stanovi-

³¹ M. S. Mc Dougal and N. A. Schlei, *The Hydrogen Bomb Tests in Perspective – Lawful Measure for Security*, “The Yale Law Journal”, N.5, 1955. godina, str.689. Navedeno prema: Miodrag Starčević, *op. cit.* str. 53 H. Kissinger, *Nuclear Weapons and Foreign Policy*, New York, 1957. godina.

³²Field Manuel, FM 27 – 10, *The Law of Land Warfare*, Department of the Army, July 1956, str. 18. Navedeno prema: Miodrg Starčević str. 66

³³ L. Oppenheim, *International Law*, Ed. VII, Vol. II, London, 1952, str. 347-351 i G. Shewarzenberger, *The Legality of Nuclear Weapons*, London, 1958, str. 46-48 Navedeno prema: Nebojša Raičević, *op. cit.*, str. 148.

šte se nalazimo i u Vojnom priručniku Savezne republike Nemačke³⁴), tj. kao sredstva samoodbrane³⁵ i 2) autore koji prave podelu atomskog oružja na strategijsko, i na taktičko čija bi upotreba za razliku od strategijskog, po mišljenju zastupnika ove teorije³⁶ bila dozvoljena.

Treću grupu čine autori koji smatraju da je upotreba atomskog oružja zabranjena. Njihovi se stavovi najčešće razlikuju u mišljenju šta je osnov zabrane. Ovoj, možemo slobodno reći većinskoj grupi teoretičara pripadaju Moore, Singh, Korovin, Durdenevskii, Ševčenko, Bogdanova³⁷, Radojković³⁸, Perazić³⁹, Avramov⁴⁰, Starčević⁴¹, a značajno je spomenuti i Rezoluciju Jugoslovenskog udruženja za međunarodno pravo o zabrani upotrebe nuklearnog i termonuklearnog oružja i o zabrani opita sa nuklearnim oružjem⁴².

Kao što se može videti iz analize načela i ugovora u pozitivnom međunarodnom pravu, definitivno postoje odredbe koje bi se mogle primeniti na atomsko oružje i u većini slučajeva zabraniti njegovo dejstvo. Kelzenov stav (kome bez ulaska u raspravu o njemu nikako nije priznat status nedodirljivosti u tumačenju prava) da „što pravno nije zabranjeno, to je pravno dozvoljeno“, pomenuta grupa autora izopačuje pa tvrdi da ono što nije striktno zabranjeno jeste apsolutno dozvoljeno, iako je jasno da se zabranom posledice *eo ipso* sankcioniše radnja izvršenja. Svakako je značajna i Martensenova klauzula: „Dok ne bude izdat potpuniji kodeks ratnih zakona, visoke strane ugovornice smatraju ekspeditivnim izjaviti da u slučajevima koji nisu obuhvaćeni Pravilnikom koji su one usvojile, stanovnici i zaraćene strane ostaju pod zaštitom i vladavinom principa međunarodnog prava, budući da oni proizilaze iz

³⁴ Navedeno prema: Smilja Avramov, *op. cit.*, str. 635

³⁵ M.N. Shaw, *International Law*, IV Ed, Cambridge, 1997, str. 814-815 i I.I. Lukašuk, *Meždunarodnoe pravo – osobenna' a častú*, Moskva, 1998, str. 293. Navedeno prema: Nebojša Raičević *op. cit.* str. 149.

³⁶ J. Pictet, *Development and principles of international humanitarian Law*, Geneva, 1985., str. 56. I F. Kalshoven, *Constraints on the waginh of war*, Geneva, 1987, str. 36-37

³⁷ Navedeno prema: Nebojša Raičević *op. cit.*, str. 151-153

³⁸ Miloš Radojković, *Nuklearno oružje i međunarodno pravo*, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1962. broj 1-2, str. 16-17

³⁹ Gavro Perazić, *op. cit.*, str.137

⁴⁰ Smilja Avramov, *op. cit.*, str. 635-636

⁴¹ Miodrag Starčević, *op. cit.*, str. 91

⁴² Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1957, br.1, str.146.

običaja koji važe među civilizovanim narodima, iz zakona čovečnosti i dikta-ta javne savesti.“ Analizirali smo i opšta pravna načela priznata od strane ci-vilizovanih naroda, koja su članom 38. c) Statuta Međunarodnog suda pravde uzdignuta na pijedestal pozitivnog prava, i ugovorna pravila međunarodnog humanitarnog prava. Ne može se tvrditi da je dozvoljena neograničena upo-treba atomskog oružja, kada je očigledno da bi tada došlo do povrede među-narodnim pravom zaštićenih dobara. Čak i prihvatanjem Kelzenovog stanovi-šta očigledno je da apsolutna upotreba atomskog oružja nije dozvoljena, već, naprotiv, zabranjena. Ako se određenim ponašanjem narušava pravno zaštiće-no dobro, i to, na brutalan, nesumljiv način, umišljajem, sasvim je izvesno da je reč o kršenju postojećih normi. Čak, ni najsiroviji pozitivistički pristup (ko-ji se već udaljuje od Kelzenovog logičnog, ali svakako ne besprekornog niti opštevažećeg sistema), koji bi prelazio granice najvećeg bukvalizma, a koji bi sa stanovišta pravne logike morao biti ocenjen kao besmislen, ne bi mogao do-vesti do zaključka da je upotreba nuklearnog oružja apsolutno neograničena međunarodnim pravom. Tumačenje da ne postoji norma koja precizno, detalj-no i izričito zabranjuje neograničenu upotrebu nuklearnog prava, pa da zato sledi da ne postoji nikakva zabrana i da možemo govoriti o apsolutnoj dozvo-ljenosti jeste apsolutna pravna besmislica.

Što se tiče teoretičara koji smatraju dozvoljenim upotrebu atomskog oruž-ja kao meru represalija, smatramo važnim istaći da one, kako prof. Avramov primećuje, jesu „u suprotnosti sa osnovnom postavkom svih pravnih poreda-ka sveta da sankcija treba da pogađa samo krivca, a ne i treća lica“⁴³. Repre-salije predstavljaju protivpravni odgovor na protivpravni čin druge strane, s ci-ljem da se druga strana prinudi na poštovanje pravnih pravila ili da se tim pu-tem izdejstvuje neka vrsta zadovoljenja. Represalije moraju ispuniti određene uslove biti (1) usmerene na vojne i paravojne objekte (dakle nikako ne i na ci-vilne); (2) moraju biti proporcionalne; (3) obustavljene čim se postigne cilj; (4) ne smeju biti preduzete nehumanim ili nemoralnim sredstvom; (5) i moraju bi-ti naređene od vojnog vrha. Očigledno je da bi upotrebom atomskog oružja, skoro uvek, došlo do povrede 1. i 4. uslova, u skoro svim slučajevima bi zbog radiološkog dejstva dolazilo do toga da je oružje upotrebljeno i protiv civila, a o „humanosti“ atomskog oružja je posle svega izloženog izlišno i govoriti.

Samoodbrana atomskim oružjem, između atomskih sila, bi bila uvod u to-talni nuklearni rat. Odgovor na pitanje da li bi na uništenje, pravno legitiman odgovor mogao biti uništenje druge strane? Ne svodi li se pitanje opet na re-presalije? I konačno, pod uslovima da se ostaje u granicama legalnog, bez pro-

⁴³ Smilja Avramov, *op. cit.*, str. 575-576

širivanja sa stanovišta legitimiteta⁴⁴, nije li više nego očigledno da odgovor nikako ne može biti afirmativan. Odgovor na napad druge strane, koja ne poseduje atomsko oružje, upravo atomskim oružjem takođe je nedopustiv. U slučaju protivpravnog napada druge strane, koja ne poseduje nuklearno oružje, situacija je još jasnija, opet bi smo došli na pitanje represalija, pa bi sve izrečeno u vezi sa represalijama *mutatis mutandis* važilo i za ovu konstrukciju.

Podela na strategijsko i taktičko je suptilniji teorijski pokušaj atomskih sila da pomire nepomirljivo: atomsko oružje i međunarodno pravo. Prigovor ovom stavu iskazao je Miodrag Starčević primetivši da „nema objektivnog kriterijuma po kome bi se moglo utvrditi koje je oružje taktičko a koje strategijsko. Ta podela, prvenstveno, zavisi od ciljeva koje postavlja strategija oružanih snaga, pa bi oružja koja služe za postizanje strategiskih ciljeva bila strategijska a ona koja su namenjena ostvarenju taktičkog cilja mogla biti smatrana taktičkim oružjem.“⁴⁵ Očigledna je namera atomskih sila da na mala vrata legalizuju vođenje „ograničenog nuklearnog rata“, pri čemu bi pravo ocenjivanja koje je oružje strategijsko a koje taktičko zadržali za sebe.

Teško je tvrditi da upotreba taktičkog oružja ne bi dovela do kršenja dobara zaštićenih međunarodnom okolinom. Oni koji upotrebljavaju atomsko oružje, su svesni štetnih posledica i hoće ih kao takve (krivičnopravno rečeno u pitanju je direktni umišljaj). Najbolju potvrdu našeg stava dali su upravo dosadašnji primeri ograničenog nuklearnog rata. U NATO agresiji na SR Jugoslaviju je korišćen osiromašeni uranijum, posledice ovog zločina upravo ukazuju da je došlo do povrede međunarodnog prava⁴⁶. Cilj toga sigurno nije bilo slabljenje po vojnoj snazi višestruko slabijeg protivnika (čime je povređena Petrogradska deklaracija). S obzirom na posledice ne bi bilo pravno neučesno napraviti analogiju sa otrovom (Haški pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu, Ženevski protokol iz 1925. godine), a došlo je i do povrede najvrednijih dobara lica koja su zaštićena međunarodnim pravom (Ženevske konvencije iz 1949. godine i Dopunski protokoli iz 1977. godine) i došlo je do štetnih efekata po životnu sredinu (Ženevske konvencije iz 1949. godine i Dopunskog protokola iz 1977. godine i Konvencije o zabrani vojne ili bilo

⁴⁴ I sa stanovišta legitimiteta, kao nesumljivo tačan odgovor, mi ne vidimo dozvolu upotrebe, već učinjenu ogradu pravimo radi ostajanja u polju teme koju razmatramo.

⁴⁵ Miodrag Starčević, *op. cit.*, str. 97

⁴⁶ Pri tom ne mislimo na povredu međunarodnog prava, koja je izvršena otpočinjanjem rata bez odluke Saveta bezbednosti, čime je izvršen zločin protiv mira, već povreda razmatranih načela i ugovora međunarodnog humanitarnog prava izvršena vođenjem „ograničenog nuklearnog“ rata.

koje druge neprijateljske upotrebe tehnika koje menjaju životnu sredinu iz 1976. godine)⁴⁷.

Autori koji upotrebu atomskog oružja smatraju zabranjenim, razlikuju se po osnovima iz kojih izvlače zabranu upotrebe atomskog oružja. Svi relevantni osnovi su smatramo pobrojani i analizirani u ovom radu.

5. Zaključak

*„A tirjanstvu nogom stati za vrat
dovesti ga k poznaniju prava
to je ljudska dužnost najsvetija.“*
(Petar II Petrović Njegoš)

O apsolutnoj dozvoljenosti upotrebe atomskog oružja, danas, je iluzorno i govoriti. Ta teza forsirana u jednom periodu hladnog rata, popustila je pod argumentacijom objektivne pravne misli. Ona, sa pravne tačke gledišta, nikada nije ni imala svoje pravno utemeljenje. Bila je to kvazi-pravna konstrukcija lansirana od strane „službenih teoretičara“ pojedinih zemalja, koji su svoju pravnu misao stavili u službu spoljne politike svojih zemalja. U praksi, međutim, nepostojanje mogućnosti da se kršenje međunarodnog prava, pogotovu od strane velikih sila, sankcioniše stvara veliku sumnju da će ovaj problem biti uspešno rešen.⁴⁸

Što se tiče različitih teorijskih konstrukcija i postavljanje određenih uslova, čijim bi se ispunjavanjem upotreba atomskog oružja smatrala dozvoljenim, smatramo suptilnim pokušajem da se „na mala vrata“ legalizacije upotrebe atomskog oružja. Kao što smo već rekli otvara se pitanje objektivnih kriterijuma za ispunjenje tih uslova uopšteno određenih. Ko će odrediti kriterijume? Ko će konkretizovati te uopštene uslove? Da li zemlje koje će i upotrebljavati atomsko oružje?! Tumačenjem pravih normi i načela ne može se, *a priori*, proglasiti apsolutno dozvoljena svaka upotreba atomskog oružja. Međutim, ako ne bi došlo do povrede nijednog načela, a ni norme ne možemo govoriti o povredi međunarodnog prava. Te izuzetke, kakvo je gore navedeno atomsko oružje od 1 KT usmereno na vojni objekat u kome nema vojnika, već se nala-

⁴⁷ Videti: Apel svetskoj javnosti povodom upotrebe oružja sa osiromašenim uranijumom od strane NATO na teritoriji SRJ, Beograd, 2000. godine.

⁴⁸ Stvaranje zona bez atomskog oružja u određenim oblastima (L. Americi i Karibima, Južnom Pacifiku, Jugoistočnoj Aziji, Africi) i prostranstvima (Antartik, kosmos, dno mora) jesu korak napred, ali nedovoljan. Šire o tome u: Radovan Vukadinović, *Zone bez nuklearnog oružja*, Varteks, Zagreb, 1979. godine.

ze samo tehnička postrojenja, i u čijoj blizini nema civila, i u koliko ne dođe do povrede konvencijama i načelima zaštićenih dobara, ne možemo oceniti suprotne međunarodnom pravu. Činjenica je međutim da se u praksi za ostvarivanje navedenog vojnog cilja, sigurno, neće koristiti atomsko oružje. Naivno je očekivati da će se nakon skupih ulaganja u projekte razvoja atomskog oružja ono koristiti za postizanje tako „ne efektnih“ ciljeva. *Ukoliko bi se insistiralo na teorijskom čistunstvu zaključili bi smo da svaka upotreba atomskog oružja koje bi spadalo u oružje za masovno uništenje jeste zabranjena.* Ostali pokušaji konstrukcije su, kao što smo već rekli, pokušaji legalizacije raznih „ograničenih nuklearnih ratova“, a u takvim ratovima su se dosada uvek činila teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava.

Iako je jasno da bi skoro svaka upotreba atomskog oružja dovela do povrede međunarodnog prava, smatramo da bi *de lege ferenda* bilo razumno i korisno zabranu upotrebe atomskog oružja precizno i eksplicitno propisati. Time bi se sprečio „lov u mutnom“ kod tumačenja postojećih odredbi. Logično bi bilo i da se, nakon toga, dovede u pitanje usavršavanje atomskog oružja od strane postojećih i razvijanje od strane novopečenih nuklearnih sila. Jasan je međutim utopijski karakter ovog, od strane pravničke javnosti više puta upućivanog, predloga. Ne postoje realne okolnosti i snage koje bi dovele da se u okvirima međunarodnog prava iznedri jedna ovakva zabrana. Čak i uz njeno donošenje ostalo bi i dalje pitanje: da li bi se i takva eksplicitna norma zaista poštovala(?). No, to je već pitanje efikasnosti međunarodnog prava, njegovog (ne)pravnog karaktera i sankcionisanja njegovih povreda.

Savo Manojlović

student of doctoral studies

at the Faculty of Law in Belgrade

INTERNATIONAL LAW AND ALLOWING USAGE OF ATOMIC ARM

Author in paper work is analyzing allowing usage of atomic arm from view point of valid international law. Beside a few examples of first violating war habits and condemnation of those violations, author is leading

as to a new problematic pointing out on actual questions that he is considering. In a second part he is considering sort and effects of atomic arm, and also damage of his usage on men. In addition, in next part he is analyzing permission of usage from a point of view of common law principles acknowledge by the civilized nations and international contracts. In fourth part he is reviewing on the positions in theory and exposing them to criticism. Finally is summing up positions and conclusions considering that beside some very rare exception (more hypothetic than improvable in practice) usage of atomic arm should be considering forbidden from a point of view of valid international law. Author is also considering very useful bringing explicit decree which will put out of action usage of atomic arm.

Key words: Atomic arm.— Arm for massive destruction.